

ОПИТЪТ ЗА „ВРЕМЕТО“

Сергей Герджиков

(анотация)

Конференция „Времето“, 2014

1. Метафора за „реката“ – срещу течението, по течението. Описание на „опита за времето“ и отмисляне на „времето“. Невалидност на чист феноменологичен (трансцендентален) опит на „съзнанието за време“ (без тялото, сетивността и емпиричното наблюдение). МакТагарт и несъществуването на „Време“. Относителност на събитията в бъдеще, сегашно, минало и на преди-след спрямо момента на отчитане. Това, което е преди едно събитие за определен наблюдател, е след за друг наблюдател.
2. Мозъкът в процеси на предикция, перцепция (действие) и спомен. Инвариантни модели и уникални решения. Тялото и процеса на живеене – подреждане и спонтанно хаотизиране. Елиминирание на хаоса – чистене и подреждане.
3. Айнщайнова релативност на времеизмерването, едновременността и „скоростта“ на часовниците. Позиция на измерване, инерционни системи, ускорения. „сегашното“ – разрез. Самунът на реалността според Брайън Грийн и разтварянето на „разрезите“ на реалността от различни наблюдатели. Решаващото значение на разстоянията.
4. Болцман и Вторият принцип на Термодинамиката. Необратимите процеси. Бергсон и траенето. Термодинамичната „стрела“. Големият взрив и ентропията. Космологичната „стрела“.
5. Историческото време. „Къде“ са събитията от миналото? Проблем: „Пътуването във времето“. Възможност за пътуване според Специалната теория на относителността Стивън Хокинг в търсене на принцип, според който пътуването във времето е невъзможно.
6. Тук трябва да се отнесе към изследването на Бенджамин Уорф върху езика хопи и ‘метафизиката’, която стои ‘под него’: хопи не намират никакво *обективно време*, не броят дните като обекти, а отнасят траенето и следването единствено към вътрешния опит. В езика хопи описанието на времето е различно от привичното за нас, прието като очевидност. Там се описва вътрешен поток и се разделя *минало-и-сегашно* от *бъдеще-легендарно*. Външните събития не се отнасят времево към наблюдателя, а

пространствено-времево. В *навахо* също няма обективно време в смисъл на измерима величина. (Whorf 1956, 112–124, 134–159).

Ето фрагмент от крос-културен опит на антрополог в племето *навахо*. Бар Тьолкен разказва: „Вече бях прекарал няколко месеца с едно семейство навахо – на стареца Малката каруца, когато една сутрин рано той любезно ме попита какъв е този шум, който правя всеки ден с ръката си. Аз се опитах да му обясня, че часовникът ми е средство за измерване на времето, но, разбира се, тъй като навахо нямат дума за времето, както ние го разбираме, и тъй като още изучавах езика навахо, нямаше начин да му обясня. Първоначалният ми импулс беше да сметна, че просто мога да опиша какво е това време и защо е важно да знаем часа и в какви случаи имам отношения с времето, но изведнъж ми стана ясно, че нищо от това, което можех да кажа на стареца, нямаше да му говори каквото и да е. Аз му показах как се движат стрелките по циферблата, разграфен на равни промеждутъци. После му казах, че като гледам къде са стрелките, мога да определя какви неща мога да правя. „Какви неща?“ – попита той на навахо. „Ами, кога мога да ям. Той ми показва кога да ям.“. „Хората от народа ти не ядат ли, когато са гладни? Ние ядем, когато сме гладни, ако има храна.“. „Да, ние ядем, когато сме гладни; всъщност не, ние ядем три пъти на ден и не се полага да ядем между часовете за ядене.“. „Защо не?“ „Ами, не е здравословно.“. „Защо?“ Казах, че тази машина ми показва, кога трябва да правя тези неща, които са необходими, за да си изкарвам поминъка (на навахо няма дума за *работа* отделно от други полезни и нормални неща, които човек може да прави).

Старецът попита: “Това не са ли неща, които така или иначе правиш? Какво ти казва да правиш, което не би направил иначе?” “Ами, той ми казва кога да изляза и да търся скали [по онова време в навахо нямаше дума за уран] и тогава компанията ми ще знае колко да ми плати.” “Искаш да кажеш, че ако загубиш тази машина, ще престанеш да търсиш скали?” “Ами не, мисля, че няма да престана.” Накрая, отчаян, аз казах, че има един по-обширен процес, който протича навън, и това изглежда задоволи стареца. Но по-късно, докато бяхме извън следобед, той ме спря, хвана ме за лакътя и попита: “Къде е то. Това, което става навън?” Като се почувствах още повече извън релсите, аз казах: “Добре де, Слънцето изгрява и залязва, нали?” “Да”, съгласи се той в очакване на продължението. “Ами струва ми се, че не мога да ти го обясня. Тази машина не е нищо. Всичко е вътре в часовника. Цялата му работа е да се върти и да вдига шум.” “Така си и мислех”, каза той.” (Крейпо 37 - 38)

Обърнете внимание все пак на съгласието на антрополога и местния човек в това, че „Слънцето изгрява и залязва.“. Възприятието на потока на света е едно и също за европейца и за човека от навахо. Но към него се добавя без различаване местното описание.

Измерването на величини, които само се проецират в пространство-времеви феномени, е интерпретация на реални ритми и форми. Но в културата, в която те се приемат, те се приемат като светови дадености.

7. Липса на универсално понятие за „Време“. Конвенционалност на календарите. Реално и виртуално време – знакова структура на календара като карта на времето.

Няма нещо, към което да се отнесе ‘времето’ – слънцето изгрява и залязва, а не времето. Човек се ражда и умира, а не времето. ‘Времето тече’ е локална дескрипция, в която абстракцията се превръща в реално понятие, понятието в универсалия, а тя – във *фундаментална същност*. Ние сме проецирали толкова силно и устойчиво ‘времето’, че спонтанно го използваме като основно име, което е субект на състояния, свойства и отношения.

Процесите, съотнесени с жизнения процес (динамиката) на човешкото тяло, дават опитите за „време“. Няма независимо време, има необратими процеси. Едно спекулативно понятие за „Време“ не изяснява нито съществуването, нито спецификата на реалните ситуации на опит за „време“. Дали съществува (дали е налице), какво е и какво не е онова, което наричаме „време“, е изцяло емпиричен въпрос и той се решава в семейство наблюдения и теории във физиката, биологията, психологията, историята. Затова тук се фокусирам върху няколко специфични и дистинктни емпирични ситуации, в които се използват понятия за „време“: